

Варварските набези, финансовият ресурс на християнските общини и властта на епископите през IV век

Barbarian Raids, the Financial Resources of Christian Communities and the Power of Bishops in the 4th Century

Златомира ГЕРДЖИКОВА
Zlatomira GERDZHKOVA

DOI: 10.61836/KRGI8992

Received: 13.09.2025

Available online: 21.11.2025

Abstract: *One of the main characteristics of Late Antiquity is the constant barbarian invasions, which, in addition to burning and plundering settlements, were characterized by the kidnapping of civilians. Since the beginning of human history, captives have been part of the economic structure of ancient societies, initially as a commodity that could be redeemed for a certain price, and later as slaves. Until the establishment of Christianity in Roman cities, the opportunity to be redeemed and saved from slavery was enjoyed by those belonging to the ruling aristocracy and the gradually increasing urban elite. Christianity puts believers at the forefront, regardless of their social status. With the proposed report, I aim to present how the increase in the property and income of the Church was used by the bishops of the larger and more influential municipalities by redeeming captured Christians and rescuing them from slavery to increase, on the one hand, their personal power, and on the other, to impose the bishop as a key figure in the administration of the late antique city. The proposed study is based on information from the writings of the Fathers of the Church, personal letters of bishops and general histories of the Church from the 5th century.*

Keywords: *Late Antique Church, barbarians, captivity, ransom, Church finance*

JEL: *N33, N94*

Късната античност е време на бедствия – продължителната суша и наводненията, както и повишената земетръсна активност водят след себе си глад и болести. В същото време позициите и ролята на градските елити в управлението значително намаляват в резултат на спаднал обществен авторитет и икономическо обедняване (Jones, 1964, pp. 732–763). Към тези природни бедствия и обществения упадък на градовете трябва да добавим и постоянните войни и набезите на варварските племена (Whately, 2013), които вземат като плячка не само храна

и предмети, но и хора. В тази обстановка на несигурност християнската Църква започва своя възход, развивайки активна социална дейност и създавайки собствени мрежи на влияние, които през VI в. напълно ще изместят традиционните за IV в. такива. Стъпвайки върху новозаветните текстове, епископите полагат грижи за различни социални групи от бедстващи и нуждаещи се – вдовици, сираци, старци, болни, роби, бежанци, затворници и пленници. Както коментира Мърфи, основната връзка между бедните и пленниците е необходимостта от значителна финансова подкрепа от страна на християнската общност (Murphy, 2016, p. 421). За съжаление именно на значението на финансовия ресурс, който християнските общини управляват и използват, е обърнато твърде малко внимание както в общите изследвания за периода на Късната античност, така и в тези за Църквата.

С настоящата статия ще бъде направен опит да се представи връзката между управлението на финансите на отделните християнски общини от техните епископи, откупуването на отвлечени и пленени християни и дългосрочните последици от това взаимодействие. Изследването е направено основно по писмени свидетелства – текстове и писма на Отци на Църквата от IV до VI в., както и сведения от църковните истории. Малкото изследвания, посветени на откупуването на пленници от християнски епископи, обикновено наблягат на разрешаването на морални проблеми или на юридическите последици от завръщането на пленения или отвлечения (мъж или жена), но не засягат финансовата страна (Osiek, 1981; Murphy, 2016).

Гръко-римският свят (Levy, 1943, pp. 159–176), както и евреите¹ (Hezser, 2022, pp. 145–146; Osiek, 1981, pp. 365–366), познават практиката за откупуване на пленени и отвлечени войници и обикновени хора. Всеки здрав човек е стока, която може да бъде продадена на съответната цена. Римската държава винаги е третираше пленените от враговете ѝ нейни граждани, като хора, които вече не могат да упражняват гражданските си права и в този смисъл са нищо повече от предмети или роби (Levy, 1943, pp. 159, 164–171). Връщането им на територията на римската държава обаче води до възстановяване на социалните им позиции, включително на собствеността².

В базирани на робството общества, каквото е римското, пленниците са скъпа стока, която обикновено се продава или използва, като и в двата случая формата на зависимост е робство. Допълнителни приходи могат да се осигурят ако бъде дадена възможност на пленниците и отвлечените да се откупят на цена, която често е по-висока от себестойността им на роби (Klingshirn, 1985, p. 184). Още от времето на Републиката пленниците и отвлечените са откупувани от семейството (голямата римска фамилия) или патрона. И в двата случая става въпрос за социал-

¹ Исая 58:6-8; Евр. 13:3, 10:36.

² Codex Justinianus 8.50.17. Юридическите проблеми, свързани с връщането от плен са разгледани от Klingshirn, 1985.

ни мрежи, а не за отделни личности. Сумите, които са събирани рядко са били по силите на едно семейство и често се е налагала да се търси допълнителна помощ (Levy, 1943, pp. 160–161). При липсата на възможност или желание на социалната мрежа, към която принадлежи пленника, някой от роднините е можело да предложи физически да заеме мястото му (1 Clem. 55.2).

Ранната християнска община е възприемана като форма на семейни отношения и е логично тя да поеме грижата за набавяне на откупа. Още от I в. разполагаме с различни сведения, както за плащане на откуп, така и за пропагандиране на този вид благотворителност. Най-често сведенията са част от изброяването на социалните групи, нуждаещи се от помощ³, като имаме запазени и конкретни сведения за събиране на средства от различни християнски общини (Osiek, 1981, pp. 367–366)⁴.

Още от средата на III в. Киприан Картагенски определя помощта на пленниците като основна морална норма за християните (Murphy, 2016). Тезата му е формулирана в писмо до африканските епископи, които го молят за помощ при откупуването на пленени техни събратя. Киприан изтъква две основни причини, защо християните трябва да откупуват събратята си от плен. Първо, следвайки примера на Христос, който се е жертвал за изкупуване на греховете им, всеки вярващ, следвайки личната си добродетел, трябва да приеме пленничеството на събрата си като лично пленничество. Второ, всеки вярващ трябва, като се опита да изпитва „мъката и страданието на пленените“, да я превърне в свое собствено страдание⁵.

В края на IV в. в произведението си *De officiis ministrorum* (2.15) Амброзий Медиолански ни представя освобождаването на пленниците като най-висша форма на благотворителност. Според него всеки християнин е длъжен да участва в спасяването на попадналите в плен. Вярата им предполага да се опитат да защитят пленниците, които са заплашени от смърт, както и жените, които са заплашени от обезчестяване. Те са длъжни да направят всичко възможно, за да върнат децата на родителите им и родителите при децата им. Доказателство, че Амброзий не само проповядва помощ за пленниците, са действията му когато самият той е поставен в ситуация да ръководи събирането на средства за откупуване на пленени негови енориаши. След като не успява да събере необходимата сума, Амброзий продава част от свещените съдове и откупува пленниците. Действията му предизвикват обвинения от страна на арианския клир за злоупотреба с църковната собственост, които епископът на Медиолан приема с обяснението, че материалната собственост не може да бъде поставена над живота и спасението на вярващите⁶.

³ Justin, *Apologia*, 1.67; Tertullin, *Apologia*, 39.5-6.

⁴ Ambrosius, *De officiis* 2.28; Aug. Ep. 10*.8.

⁵ Cyprian, *Ep.* 62.4.

⁶ Ambrosius, *De officiis* 2.28.

Примерът на Амброзий и последван и от други епископи, попаднали в ситуацията да не разполагат с достатъчно средства за освобождаването на пленени техни събратя. Сред тях са Августин⁷, Илари от Арл⁸, Деогратий от Картаген⁹, Цезарий от Арл¹⁰, Маровий от Поатие¹¹. При управлението на Юстиниан практиката за продаване на църковна собственост за набавяне на необходимите средства за освобождаване на пленници е превърната в законово задължение на епископа¹². Не всички епископи са разчитали на даренията на вярващите. Йоан Златоуст свидетелства, че църквата в Антиохия разполага с недвижима собственост, която носи приходи, които са използвани за покриване на основните нужди на общината (Jones, 1960, p. 85).

Сведенията за откупите, които са искани за отвлечени граждани, са твърде оскъдни. Харпър прави анализ на информация от V в. за цените на робите (Harper, 2010). Научаваме, че средните цени, на които се продават роби са 20 солида за мъже и 15 солида за жени, като цената се увеличава в пъти, при доказването на специфични умения или занаят (Corcogan, 2000, pp. 205–233). Макар и с множество забележки и условности към тях добавя и няколко примера за суми, поискани като откуп, почерпени от различни извори основно от V в.¹³. За пленен войник е поискан откуп от 12 солида (Harper, 2010, p. 225), което явно е разумна цена предвид сведението, че за откупуването на един клирик и още двама души 20 солида се оказват твърде малко, и епископът, който се съгласил да ги откупи, е трябвало да добави и един роб към паричната сума (Harper, 2010, p. 229).

Колко големи са тези суми спрямо приходите на християнските общини? Целият IV и част от V в. по-голямата част от християнските общини не разполагат с недвижима собственост. Движимата собственост от своя страна се състои предимно от даровете на вярващите – основно стоки, които произвеждат, и много рядко пари. В този смисъл финансовият ресурс, който могат да заделят за откупуване на отвлечени и пленени християни е изключително малък (Jones, 1960, p. 85).

Даренията, събрани от една християнска община, се делят на три или четири части – за епископа, за клира и за бедните, като някъде отделят и средства за грижа за храма (Jones, 1960, p. 90–93; Wood, 2022, pp. 53–74). Издръжката на епископа, клира и бедните в идеалния случай не изисква големи парични суми, тъй като

⁷ *Vits Augustini*, 24, PL 32.54.

⁸ *Vita Hilarii* 11 in S. Cavallin 90–91.

⁹ *Victor Vit.* 1.8.25, CSEL VII.12.

¹⁰ *Vita Caesarii* 1.32

¹¹ Gregorius Tur. *HF* 7.24

¹² Codex Justinianus, 1.2.21 (529), Just Nov. 65 (538), Nov 120.10 (544). На Запад това задължение на епископа е установено във Франкското църковно право, правило 24 на съборът в Клиши.

¹³ Информацията е цитирана по статията на Харпър, а не през изворите, които използва. За всеки конкретен случай може да се запознаете при Harper, 2010.

дарените продукти, би трябвало да са достатъчни за задоволяване на нуждите им. Парични суми са били необходими за ремонти (в не малко случаи доброволната работа или заплащането с продукти също е вършело работа), за погребването на вярващите и, разбира се, за откупуването на отвлечени и пленени християни.

От VI в. разполагаме със сведения за суми, които регулярно са давани на Римската църква от представители на градския елит. От писма и текстове на папа Григорий I научаваме, че леля му Патерия всяка година дарявала по 20 солида, а децата ѝ по 40. Други две дами, Палатина и Вивиана, давали също по 20 солида и количество зърно на същата стойност. След увеличаване на личното ѝ богатство Палатина започнала да дарява по 30 солида. По-беден римски гражданин от своя страна можел да отдели само 4 солида годишно и много малко зърно (Wood, 2022, pp. 67–68).

За сравнение какви откупувания на пленници е можел да си позволи папа Григорий можем да използваме отново информацията от писмата му: свещеник е откупен за 12 солида¹⁴, а 30 солида са използвани за откупуването на няколко души (не е уточнено колко)¹⁵. Разбира се цената е определяна спрямо стойността на пленника и е можела да достигне 100 солида ако се докаже, че може да бъде използван като управител на земеделски имот, например (Wood, 2022, p. 72). При емоционална връзка сумата може да е още по-голяма. За дъщерята на богат римски гражданин са поискани 130 солида¹⁶.

Няколко са посоките, в които можем да разгледаме представените сведения. Първо, откупуването на пленници и отвлечени изисква голям финансов ресурс в злато или монети, който не е по възможностите на повечето християнски общини през IV и V в. Единствено големите църкви, които разполагат с богати членове могат да съберат достатъчно средства. През IV в. епископите започват да полагат допълнително усилия за поощряване на вярващите да увеличат даренията си. Поощренията варират от обещания и мотивации, до явни заплахи от наказания. Питър Браун нарича този вид набиране на средства „духовна икономика“ (Brown, 2012; Brown, 2015; Brown, 2016; Caner, 2006). Цялата полемика и действията на Амброзий с продаването на църковната утвар и призива към всички християни да помагат може да се определи по-скоро като пропаганда, отколкото като реална нужда. По времето, когато се случват събитията Медиолан е един от най-големите градове в Западната империя и в него резидира двора на императора. В града има два храма, за които се борят ариани и православни и като център на християнския живот в региона подчинената на Амброзий църква има приходи от един богат търговски район.

Второ, откупуването на пленени и отвлечени християни от V в. е повере-

¹⁴ Gregory, *Register*, 4.17.

¹⁵ Gregory, *Register*, 7.23.

¹⁶ Gregory, *Register*, 7.35.

но изцяло на епископите, което вероятно се дължи на установена вече практика именно християнските общини да са двигателя при събиране и плащане на откуп. В този смисъл епископът е лицето, което носи основно отговорността за набавяне на исканата сума и нейното плащане, а след положително разрешаване на ситуацията и връщането на пленника или отвлечения, именно той е отъждествявам със спасителната мисия.

Трето, за събиране на значителните суми за плащане на откуп епископите разчитат на общината и на личните си връзки. В този момент те задействат две паралелни социални мрежи – в едната те са клиенти и търсят финансова помощ от влиятелен патрон, а в другата самите те са патрони. Това е нормална практика за римското общество, което функционира на базата на властовите мрежи, най-широко разпространената от които е на патрона и неговите клиенти. Голямата римска фамилия по своята същност също е властова мрежа. Фигурата, стояща в центъра на подобна структура е носител на основната власт. Още от II в. епископите започват да изграждат подобни властови мрежи, първоначално помежду си, а от IV в. трайно се обвързват с градските елити. През последната четвърт на IV в. начело на църквите в големите градове застават представители на светската аристокрация, което започват да използват семейните си мрежи на влияние за нуждите на ръководените от тях общини. По този начин епископските мрежи на влияние трайно се обвързват и започват да се препокриват с тези на римския елит. И новите, и старите властови мрежи съществуват в рамките на предварително зададени права и задължения на членовете им. Епископите започват да манипулират именно тези устойчиви елементи на властовите мрежи.

Под влияние на засилената пропаганда за събиране на средства за откупване на пленени и отвлечени християни по-големите общини започват, от една страна, да трупат значителен финансов ресурс, а, от друга, да генерират допълнително влияние. Ако използваме примера за властовите мрежи, посочен по-горе, то епископите се оказват все повече в позицията на патрони. Стига се до момент, в който откупеният християнин се оказва в позицията на клиент на епископа, платил поискания за него откуп.

За разлика от свещениците на езическите култове християнските епископи се възползват от предоставените им възможности. Западането на куриалите води до занемаряване на задълженията им към градовете. Използвайки предоставените им средства, имоти и привилегии епископите постепенно изземват социалните им функции. Водещ фактор за успеха им е наличието на достатъчно финансов ресурс. Далновидността на епископите от IV в. да не използват всичко за личните си нужди, а да насочат по-голямата част към традиционно пренебрегваните социални групи, които живеят на границата на римското общество или са изцяло поставени извън него, се отплаща в изключително кратки срокове, поставяйки ги начело на градската администрация само век по-късно. Значението на пленените

и отвлечени християни, за които може да бъде платен откуп, е ключово в процеса на изграждане на властта на епископите. Грижата за болните, сираците, възрастните и затворниците е част от ежедневието и постепенно се превръща в рутина, която се изисква от църквата. Откупуването на пленени християни и връщането им в града, публичното представяне на спасението не само на телата, но и на душите им от физическото и духовното робство на варварите, е имало необходимия ефект за привличане на допълнително средства и на нови вярващи.

Събирането на парични дарения увеличава финансовите възможности на епископите на големите градове и спомага за увеличаването на тяхната власт в градовете и дори в провинциите. Започналото йерархизиране на чина на епископа допълнително се задълбочава при увеличаването на разликата във финансовите им възможности. Епископите на митрополиите не само разполагат с по-голям брой вярващи, ни и със значителен стопански потенциал, който им позволява да „купуват“ влияние и власт.

В този смисъл действията на епископите за осигуряване на средства за откупуване на пленени християни е тясно свързано със стопанската дейност на отделните християнски общини. Движимата собственост, парите и стоката, която лесно може да се продаде са основния финансов ресурс на всяка църква през IV в. Придобиването на обработваеми земи и съответно приходите от тях тепърва ще станат фактор едва през последната четвърт на века, поради което ключово за епископите е осигуряването на регулярни приходи. Варварските набези и отвлечения се превръщат в част от пропагандата на епископите от пограничните райони и им дават възможност да искат по-големи суми от традиционните. Подклажданите страхове от духовния плен и последиците от това развързват кесииите на вярващите – богати и бедни, което позволява на епископите да натрупат значителен финансов ресурс, който да използват не само за откупуване на пленници.

Финансовите облаги са краткосрочният ефект от политиката на епископите. В дългосрочен план те успяват да се наложат като спасители, покровители и духовни водачи, което в края на IV в. ще прерасне в изместване на градския елит и изземването на повечето от административните им функции. Крайният резултат е, че през VI в. епископите управляват градовете.

Финансиране:

Статията е подготвена в изпълнение на проект „Непознатите Балкани“, който е част от проекта „Устойчиво развитие на Център за върхови постижения „Наследство БГ“ BG16RFPR002-1.014-0011, финансиран по програма „Научни изследвания, иновации и дигитализация за интелигентна трансформация“ 2021-2027, Приоритет 1 „Устойчиво развитие на българската научно-изследователска и иновационна екосистема“.

REFERENCES:

- Augustine, 2005. *Epistulae*, in (transl. and notes) Teske, R *Letters 211–270, 1*–29**. New York: New York City Press.
- Ambrose, 2002. *De officii*, (transl.) Davidson, I *Ambrose: De Officiis*. Vol. 1. Oxford: Oxford University Press.
- Brown, P., 2015. *The Ransom of the Soul: Afterlife and Wealth in Early Western Christianity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Brown, P., 2016p. *Treasure in Heaven: The Holy Poor in Early Christianity*. Charlottesville: University of Virginia.
- Brown, P., 2012. *Through the Eye of a Needle: Wealth, the Fall of Rome, and the Making of Christianity in the West, 350–550 AD*. Princeton: Princeton University Press.
- Caner, D., 2006. ‘Towards a Miraculous Economy: Christian Gifts and Material ‘Blessings’ in Late Antiquity’. *Journal of Early Christian Studies*. Vol. 14, no. 3, pp. 329–377.
- Corcoran, S., 2000. *The Empire of the Tetrarchs: Imperial Pronouncements and Government, AD. 284–324*. Oxford: Oxford University Press.
- Cyprian, *Epistles*, in (transl. and comm.) Clarks, G. *The Letters of Cyrian of Carthage*. 4 vols. New York.
- Gregory, 1982. *Register*. In *Registrum Epistularum*. Ed. Dag Norberg. Corpus Christianorum. Series Latina 140–140A. Brepols. Turnhout.
- Harper, K., 2010. ‘Slave Prices in Late Antiquity (and in the Very Long Term)’. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*. Vol. 59, no 2, pp. 206–238.
- Hezser, C., 2022. ‘What Was Jewish about Jewish Slavery in Late Antiquity?’ In: De Vet, C. Kahlos, M. & Vuolanto, V. (eds). *Slavery in the Late Antique World, 150–700 CE*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 129–148.
- Jones, A.H.M., 1964. *The Later Roman Empire 284-602. A Social, Economic and Administrative Survey*. Vol. 1. Oxford: Basil Blackwell.
- Jones, A.H.M., 1960. ‘Church Finance in the Fifth and the Sixth Centuries’. *The Journal of Theological Studies, N.S.* Vol. 11, pp. 84–94.
- Klingshirn, W., 1985. ‘Charity and Power: Caesarius of Arles and the Ransoming of Captives in Sub-Roman Gaul’. *The Journal of Roman Studies*. Vol. 75, pp. 183–203.
- Levy, E., 1943. ‘Captibus Redemptus’. *Classical Philology*. Vol. 38, no 3, pp. 159–176.
- Murphy, E., 2016. ‘Cyprian, Paul, and Care for the Poor and Captive: Offering Sacrifices and Ransoming Temples’. *Zeitschrift für Antikes Christentum*. Vol. 20, no 3, pp. 418–436. DOI 10.1515/zac-2016-0043

- Osiek, C., 1981. 'The Ransom of Captives'. *Harvard Theological Reviews*. Vol. 74, no 4, pp. 365–386. DOI: 10.1017/S0017816000030121
- Tertullian Apologeticum, Tertullian, Apology, De Spectaculis*, (transl.) Glover T. R., *Minucius Felix* (transl.) Rendall G. H., The Loeb Classical Library, No. 250, London: Heinemann, 1931.
- Vita Augustini*. In: (ed.) Migne, J.P., *Patrologiae Cursus Completus. Series Latina*. Vol. 32, Parisiis, 1877.
- Vita Hilarii*. In: (ed.) Cavallin, S. *Vitae sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum arelatensium*, SVSL 40, Lund, 1952.
- Whately, C., 2013. 'War in Late Antiquity: Secondary Works, Literary Sources and Material Evidence'. In: (eds) Sarantis, A. & Christie, N. *War and Warfare in Late Antiquity*, Leiden: Brill, pp. 101–151.
- Wood, I., 2022. *The Christian Economy in the Early Medieval West. Towards a Temple Society*. Binghamton – New York: Gracchi Books.

Correspondence address:

Zlatomira Gerdzhikova – Associate Professor, PhD

Institute of Balkan Studies with Center of Thracology “Prof. Alexander Fol”

Bulgarian Academy of Sciences

45 Moskovska St

1000 Sofia, Bulgaria

e-mail: gerdzhikova@balkanstudies.bg

<https://orcid.org/0000-0002-4547-8548>